

AYDIN, Mehmet, (2002) AYBASTI AĞZI (İNCELEME-METİN-SÖZLÜK), Ankara: TDK Yayınları.

Mehmet Dursun ERDEM*

Anadolu ağızları üzerine yapılan bilimsel çalışmaların Türkoloji sahasında önemli bir yeri vardır. Ağız çalışmaları, dilin, siyasî ve sosyal baskılardan en az etkilenen alt dalıdır. Dilin yapısı, işlevsel durumu ve gelişimi açısından da ağızlar bize farklı ufuklar açmaktadır. Sözlü kaynaktan derlenen metinlerde bazen eski Türkçe kalıntı kelimeleri ve gramer yapılarını bulabilmemiz mümkündür. Etimolojik tahliller yapılırken de aynı zengin kaynağa başvurmanın ne kadar hayafı olduğu son yıllarda yapılan birçok çalışmadan anlaşılmıştır. Ağızlar, gerek yabancı kelimelere karşılıklar bulma gerekse dil üzerine yapılan uygulamalarda bize fikir verme bakımından çok büyük öneme sahiptir. Bu yüzden ağızlar, dilin sınırlarının ortaya konulabilmesi için araştırılması gereken bir sahadır.

Anadolu ağızları üzerine ilk araştırmalar 19. yy.'da yabancı Türkologlar tarafından yapılmış, 1940'tan sonra ise yerli araştırmacılar dönemi başlamıştır (Korkmaz 1995: 233). Bu tarihten sonra Ahmet Caferoğlu'nun Anadolu'nun hemen hemen her yöresinden yaptığı derleme faaliyetleri, Zeynep Korkmaz, Efrasiyap Gemalmaz, Ahmet B. Ercilasun ve Leyla Karahan'la devam etmiş, adını anmadığımız birçok Türkolog Anadolu ağızları üzerine çalışmış ve bu sahada epeyce ileri noktalara varılmıştır. Ancak bunlar yeterli olmamış, Anadolu'da hâlâ el değmemiş bölgelerin bulunduğu görülmüştür (Ercilasun 2000). Anadolu'da en bâkir sahâlardan birisi de Karadeniz ağızlarıdır. Bu anlamda Karadeniz'in birçok ili ve ilçesi çalışılmamıştır. Bölgenin coğrafi olarak dağlık oluşu, beraberinde birçok doğal sınırları getirmiş ve birbirine yakın olan bir yerleşim biriminden diğerine ağız farklılıkları kendisini göstermiştir. Dolayısıyla bu bölgenin daha dikkatli ve ayrıntılı çalışılması gerekmektedir. Çünkü atladığımız herhangi bir köşede, gözümüzden kaçan bir ağız olabilir. Doğal sınırlar sebebiyle karşımıza, küçük yerleşmelerde varlığını sürdüren ağız adacıkları çıkabilir.

Bu yazıda Karadeniz ağızlarındaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunan Mehmet Aydın'ın hazırladığı "Aybastı Ağızı" isimli kitap hakkında bilgi verilecektir. Ordu ilinin bir ilçesi olan Aybastı, Tokat'la Ordu ağızları arasında küçük bir geçiş ve sınır bölgesi oluşturmaktadır. Daha önce Aybastı'ya bağlı belediye olan Kabataş ve Alankent ilçeleri de incelemenin sınırları içerisindedir. Şu anki siyasî tabloya göre "Aybastı Ağızı" adlı kitapta, Ordu'nun Aybastı, Kabataş ve Alankent ilçelerinin ağız incelenmiştir. Araştırmacının da belirttiği gibi bu çalışma, bir dar saha çalışmasıdır. Dar saha çalışmalarında, araştırma yapılan bölgenin sınırlı olması

* Araş. Gör., Ondokuzmayıs Üniversitesi

sebebiyle ağız özellikleri daha iyi tespit edilebilmekte, derleme yapılan yörenin her köşesine ulaşılabilmektedir. Karadeniz şartlarında en uygun araştırma biçimi olan dar saha çalışmaları, dağlık alanlarda kısıp kalmış ağız adacıklarını ortaya çıkarmak için en etkili araştırma şeklidir.

Bu çalışma 1989-1991 yılları arasında yapılan anket ve özellikle derlemelerle meydana getirilmiştir. Kitap yayımlanırken, Mehmet Aydın, 1992 yılından sonra yöre üzerine yapılan yayınları da gözden geçirmiştir. Ayrıca araştırmacının Aybastılı oluşu, çalışmanın güvenilirliğini artıran bir diğer etkidir. Böylece araştırmacı ulaşmak istediği verileri ve malzemeyi daha kolay elde etmiş, gerek malzemenin değerlendirilmesinde gerekse inceleme safhasında bu durum araştırmacının ve ortaya çıkan çalışmanın lehine olmuştur.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır: Giriş (1-12), Ses Bilgisi (13-38), Şekil Bilgisi (39-54), Sonuç (55-60), Metinler (61-112), Sözlük (113-167).

Mehmet Aydın, giriş bölümünde (1-12) ilçenin yeri, iklimi ve bitki örtüsü, nüfus ve yerleşmesi, ekonomik durumu, bölgenin tarihi, Aybastı'ya bağlı eski ve yeni köy isimleri, gelenek ve görenekler, bölge ağız üzerine daha önce yapılmış olan çalışmaları anlatmıştır. Böylece Aybastı ağzının şekillenmesinde ikinci derecede etken olan unsurlar ortaya konulmuştur. Mehmet Aydın'ın çalışmasını yaptığı sıralarda bölge ağız üzerine birkaç mezuniyet tezi haricinde herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Mehmet Aydın'dan 5 yıl sonra 1996-98 yılları arasında il çapındaki geniş sahalı bir çalışma olan "*Ordu İli ve Yöresi Ağzıları*" Necati Demir tarafından (2001) hazırlanmış ve bu kitap Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Kitabın ses bilgisi bölümünde (13-38) yörenin ses özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölüm Ünlüler (13-25) ve Ünsüzler (26-38) olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Yörede boğumlanma noktalarına göre standart dildeki ünlülerden farklı olarak 9 ünlü tespit edilmiştir. Ünlüleri ayrı ayrı açıklayan Mehmet Aydın, bu ünlüleri bir şemada göstermiş, aynı usul ünsüzler incelenirken de uygulanmıştır. Görüldüğü kadarıyla Mehmet Aydın'ın kitabında ses bilgisi bölümüne ayrı bir önem verilmiştir:

Üçüncü bölüm olan şekil bilgisi bölümünde (39-54) yazar, tam bir şekil incelemesi yapmamıştır. Şekil bilgisi, "Yapım ekleri", "İsim ve Fiil Çekimi" olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Bu bölümde Mehmet Aydın, yapım eklerini örnekleriyle beraber kısaca anlattıktan sonra, isim ve fiil çekimi bölümüne geçmiştir. Yazar, isim ve fiil çekimlerini ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Fiil çekimi sonuna da bir fiil çekim cetveli eklemiştir. Böylece yörede karşılaşılan fiil çekimlerini toplu bir hâlde görebilme imkânı sağlanmıştır.

Dördüncü bölümde Mehmet Aydın, ses ve şekil bölümlerindeki incelemelerden ulaştığı sonuçları ortaya koyar. Aybastı ağızı, Samsun, Ordu ve Giresun illeri ağızlarının da içinde bulunduğu Orta Karadeniz ağızları grubuna girer. 1960 yılına kadar Gököy'e bağlı bir bucak olan Aybastı'nın Gököy'le olan ilişkileri diğer komşularından farklılık arz eder. İlçenin güney ve batısında yer alan Reşadiye ve Korgan ilçeleriyle arasında aşılması güç dağlar bulunduğundan ağız farklılıkları nispeten fazladır. Karadeniz'e göç edip yerleşen Kıpçakların izlerine Aybastı'da da

rastlıyoruz. “Garay” yer adı ve Gınıh (<Kınık) eskilerden kalma yadigar isimlerdir.

Yörede Kıpçakçadan kalan çeşitli dil izlerine rastlamak mümkündür. o>u ve ö>ü değişimi, şahıs zamirleriyle birlikte bir çok kelimedede görülen ikiz ünlüler, kurallı olarak karşımıza çıkan -*agul-egü>o* değişimi Kıpçakça etkiler olarak nitelendirilebilir. Bunların dışında bölgede Kıpçakçayla yöre ağzı arasındaki ilgiyi gösteren ünsüz değişimleri de vardır.

Mehmet Aydın, incelemelerden yola çıkarak, yörede iki ağız grubunun bulunduğu bahseder. Yazar, birinci ağız grubunu “*Esenli-Kabataş-Alankent ağzı*” olarak adlandırır. Bu ağız grubuna Kabataş ve Alankent ilçeleri dışında, Ortaköy, Çukur, Sarıyar, Beylerli, Sefalık, Hisarcık, Beşdam, Eceli, Koyunculu, Yeniceli, Hoşkadem, Belen, Ardıç, Kayıncık, Armutlu ve Elbey köyleri girer. İkinci ağız grubu ise ilçenin daha yüksek bölgelerine yerleşenlerin ağzı olan “*Pelitözü ve civar köyleri ağzı*”dır. Bu ağız grubuna ise Pelitözü dışında Alacalar, Özyurt, Kuzköy, Kabalı, Çakırlı, Toygar, Zaferimilli ve Uzundere köyleri girer.

Bu iki ağız arasındaki fonetik farklar şu şekilde özetlenmiştir:

1. *o* ünlüsü özellikle üçüncü şahıs zamiri ve çekimli şekillerinde Esenli-Kabataş-Alankent ağzında bazen *u* olarak karşımıza çıkar. Bu ses Pelitözü ve civar köyleri ağzında “*buaz*” kelimesi dışında daralmaz.

2. Kıpçakçanın bir kalıntısı olarak Esenli-Kabataş-Alankent ağzlarında şahıs zamirlerinin yönelme hâli almış tekil şekilleri ikiz ünlülü *baa, saa, ua* olarak karşımıza çıkar. Buna karşın Pelitözü ve civar köyler ağzında aslî *n*'li şekiller devam etmektedir.

3. Birinci ağız grubunda seyrek olarak kullanılan ve fiillere bazı zaman eklerinden sonra getirilen ikinci tekil şahıs eki de ikiz ünlüleşmiş şekliyle karşımıza çıkar (beklemiyeciiz). Ancak bu ek ikinci ağız grubunda *n*'li biçimdedir.

4. Birinci ağız grubunda şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs genellikle -*y* ve -*yi/-yi*, ikinci ağız grubunda ise -*yo, -ya, -ye* şeklindedir.

Mehmet Aydın, ağız grupları arasındaki farkları bu şekilde belirttikten sonra, her iki ağız grubunda da ikili şekillerin bulunabileceğinden söz eder. Ayrıca Aybastı ağzının Gölköy'e doğru devam ettiğinden bahseden yazar, Aybastı insanının dışarıya açılmasını sağlayan Fatsa'yla gerek ticarî gerekse sosyal ilişkilerin artması sonucu, özellikle Esenli-Kabataş-Alankent ağzının sahil kesimi ağzından etkilendiğini vurgular. Yörenin, Tokat ve Ordu illeri ağzları arasında bir geçiş özelliği taşıdığını söyleyen Mehmet Aydın, bu geçiş bölgesindeki olumsuz fizikî şartlar sebebiyle bir yerleşim yerinden diğerine ağız yapılarının değiştiğini belirtir.

Beşinci bölüm, incelemelerin ve örneklerin dayandığı metinler bölümüdür (62-112). M. Aydın, metinleri ağız gruplarına göre sistemli bir şekilde sıralamış ve metinlerin satırlarını beşin katlarıyla numaralandırmıştır. Derlemede 18 kaset doldurulmuş, metin kısmına ise bu kasetler içerisinden ağzları en iyi temsil eden örnekler seçilerek konulmuştur. Metin bölümünde farklı köylerden toplam 32 örnek vardır.

Sözlük kısmı (113-167) altıncı bölümü teşkil eder. Bu bölümde Aybastı ağzında

kullanılan ancak yazı dilinde hiç görülmeyen veya ses, şekil ve anlam bakımından farklılık gösteren kelimelere yer verilmiştir. Ayrıca kelimelerin, metin ve satır numaraları gösterilmiştir. Anket ve soruşturmalardan elde edilen ve metinlerde olmayan sözcükler de sözlük bölümüne alınmıştır. Alıntı kelimeler belirtilmiş, yazı dilinde bulunmayan, ancak Aybastı ağzında geçen bazı Türkçe kelimelerin eski Türkçedeki karşılıkları verilmiştir. Sözlüğün sonuna bir de “Yer İsimleri Dizini” (161-167) eklenmiştir.

Bu çalışmayla Orta Karadeniz ağızları konusundaki boşluk kısmen doldurulmuştur. Yörenin iç bölgeyle sahil arasında bir geçiş özelliği göstermesi, bölgenin önemini artıran bir diğer unsurdur. Ayrıca çalışmanın dar bir sahada yapılması, araştırmanın gerek tespit noktasında gerekse değerlendirme safhasında ayrıntılı sonuçlara ulaşılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece geniş sahalı çalışmalar yanında dar sahalı çalışmaların da ne kadar gerekli olduğunu bu çalışmayla daha iyi anlamış bulunmaktayız. Özellikle Karadeniz gibi doğal sınırların, toplulukları birbirinden ayırdığı bölgelerde geniş sahalı çalışmalar yanında daha ayrıntılı ve dar saha çalışmalarına girmek zorunludur. Çünkü bir yerleşim biriminden diğerine ağız farklılıkları bulunabilmektedir.

Kaynaklar

- DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış (1-3)”,
Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri, [Haz. A. Sumru ÖZSOY-Eser
E. TAYLAN], İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
KORKMAZ, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK
Yayınları.